

րածեալ թերն քերեալ լինի եւ որդեկեալ այլ. զաքեոսիս թէ որպէս հասանելի. եղանել յան- նանս նիւթն զժողարին է գիտել. եւ այսքիկ ամենայն ոչ այլ ինչ են բայց յայ՝ որպէս եւ նա հաստան պլաւան ասէ: Իսկ արդ ան, որպէս նախին է բան, սկիզբն եւ վախճան. եւ մէջ, զեականաց ամենիցուն ունելով ազիզը ճանապարհ հասարկ գնացեալ ըստ բնութեան հետեւելով տեսական. Սակս իրաւանցն պակասելոյ՝ յայ արինէն եւ պատահասիչ գողով, որպէս եւ հանդերձեալն է բարբրաստ լինել եւ երանի վաղվազարի ի սկզբանէ կցորդեալ լինի:

ՅԼԻԿԻՄԻՆԻՆԻ*

Գրեցաւ իմանալոց, բանքը առաջնոց գաւազնը բնութեան իրաց որ ըստ գովի եւ պարտաւ: Ի: ո: հ: ք: Թուարբութեան մե- րաին աղանց (= 1223 Յ. Բ.) ի վանքս խո- րանաշատ կոչեցեալ. ի նախանգիս աղանանց. ընդ հոյանեաւ մարս լուսոյ անսանին ձեռամբ տեսեալանտ աղվամարեցւոյ. կրթեալ առ վանա- կան վարդապետիս, Արդ աղաւեմ եւ այլ եւս:

ՄԱՅԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԱՅԻՔԵԼԸ
ՈՆՎԱՐԻՐԸ ՎԵՆՈՆԸ ՄԵՏԵՆԸ

Իշեմ մէկ կողմանէ ապահով է որ Լաւրե- նայի հեղինակը գիտէ կանոնաց այս հաւաքա- ժոյն, միւս կողմանէ խնդրական է թէ արդեւք նաեւ այժմ ձեռին մէջ՝ զոր առջեւին աշխարհ այսժմ, տեսած է Լաւրենս մեր կանոնները: Այս հարց- ման կարծիքն պէտք ենք ժխտական պատասխան տալ: Ըստ ամենայն հասանալիս թեան Արդէի վարուց գրին այս ասորի գրութիւնն ստեղծ՝ այն է հնախոյն յեւթ կամ յաթսօգրութեան ունեցած է իրեն առջեւ. մանաւանդ որ կրնանք ապահովութեամբ պնդել թէ «Վարդապետութիւն Առաքելաց» իւր այժմայն յեւթ մէկ աւելի իշխան է ժամանակաւ. բան Լաւրենայի գործին, այնպէս որ վերջին գրութե- նէս ետքը պէտք ենք գնել ժամանակաւ:

Արդեն վերեւ երբ Զ (Ասոր. Ե) կանոնին փայլ կը խօսէինք,՝ քսիքն որ այն կանոնի աւելի կատար ժամանակի բարեկարգութիւնն մը մեր առջեւ կը գնէ: Կատարեալագոյն աստիճանն յիշելով, որ գեւ- ոս անսնտօթ կ'երեւայ Լաւրենայի խմբագրին: Բայց աւելի որոշ կը տեսնուի այս ի մանաւորի երկու կտորի մէջ, որ «Վարդապետութեան Առա-

քեւոյն վերջին մասին՝ աշխարհաց ցուցակին՝ աւ- մենն նշանաւոր մասերն են եւ կը նկարագրեն Արդէի եւ Արդէի գործունէութիւնը: Ար շատա- նանք միայն այս երկու կտորները հոս համեմատե- լով, ի բաց կըտեսք ուրիշ կետերն որ կրնային ի մէջ բերուիլ իւրեւ ապացոյց մեր կանոնաց խմբա- գրութեան աւելի կրտար ըլլալուն Լաւրենային:

ՎԱՐԴ. ԱՅԻՔ. Ե

1. (Յաւելի աշխարհաց Բ.)

ԱՐՔԱՌԻՐԱՆ

(G. Phil. 18, 30, 35, 37, 3. 40, 8 եւն.)

«Ինչպէս ձեռնադրու- թիւն զաշխարհութեան յաւաքելոց» Առաջ (Հայ. «Եւ զարեւոյն») եւ ամենայն Ասորեստան չուր զուր զուր. Մարին եւ Արդ եւ ամենայն Հիւսիս եւ կողմանք որ զեւթ. եւ Հարա եւ ասանախիցք Միջագետք յԱրդէի որ փնէ յեւթ աստուան եւ եր- կուց առաքելոցն, որ աշա- կետեաց անք եւ շինեաց անք եկեղեցի եւ քահա- յաւա եւ պաշտեաց անք յառաջորդութեանն»

«Որք էին ի քաղաքին յայտնիք (Առաջ) ... Մըծ. բնակիչ եւ խառնաժոյ- հանքեր բնակչոց աշխար- հին Միջագետք կեկալ ... զի լուիցին վարդապետու- թեան Արդէի առաքե- լոյ ... Ընդունելիք զվարդապետութեան նորա ամենայն աշխարհ Միջա- գետաց, եւ ամենայն կող- մանք որ շուր զեւթ. ... Ընդունելին ի նմանէ (Արդ- գէի) զձեռնադրութեան զաշխարհութեան. եւ յաշ- արհին իւրեանց յԱռաջ- արի զգաւ առական իւր- եանց աշխարհութեան ... Ընդունելիք Արդէ առաքեալ զեկեղեցին յԱռաջայի ... եւ յայլ եւս գիւցս ի հե- աւարս եւ ի մերձաւորս, շինեալ նոցա եկեղեցիս եւն:

2. (Անգ. Ժ.)

(G. Phil. 40, 7. 50, 1. 47, 18 եւն.)

«Ինչպէս ձեռնադրու- թիւն զաշխարհութեան յաւաքելոց» Արդ (Հայ. «Եւ զարեւոյն») եւ ամենայն Ասորեստան չուր զուր զուր. Մարին եւ Արդ եւ ամենայն Հիւսիս եւ կողմանք որ զեւթ. մինչեւ քահաճանս Հնդկաց (Հայ. «Գաղաց»), մինչեւ Գոգար եւ Մադգ. եւ այլ աշխարհ որ շուր զկողմանքն զայ- նորիկ Ալիսիէն (Հայ. «Ալիսիէն») կրկնապատկոթէ յաշխարհութեան Արդէի առա- քելոց, (Հայ. «Եւ բնակչոց զԱրդէի թաղաւորս յԱռ- յայի»

«Արդեւս (Արդէ) ... ի կարգ եպիսկոպոսութեան (Ասոր. «Հրամանատար եւ առաջնորդ») յիւրաժ տե- ղու՜ զԱրդէն (Ալիսիէն) իրաւաստիք ... Եւ ինքն ձեռնադրութեանն զոր բնկալաւ ի նմանէ կա- ցոյց երկցուն եւ առաջ- նորս ընդ փնայի երկու այս Միջագետք: Տեսեալ պատասխանի Արդէի (Ար- գէի) իրաւաստիքի թա- ղաւորն եւն: Բայց Արդէ (Արդէ) կրկնապատկոթէ իւրաքանչիւր թաղա- ւորին» եւն:

«Նախ կանխեց ըսեմք որ այս երկու կտոր- ներն ալ գրինք ըստ ասորի բնակչոցն ուղղելով հայոյն ընթերցումներն, վասն զի հայոյ այս տե- ղերն իր բնագրին գիտմամբ շեղած է՝ ազգային

* Հայ. էջ 19, 5. 32, 12. 33, 13. 38, 1 եւն: Հոս գրինք միայն քանի կ'ընդունին ձեռնադրութեան: Երանել է որ արդեւ Լաւրենայի գրութեան Արդէի պատմու- թիւնն է:

* Հայ. էջ 38, 15. 46, 17. 44, 19. 32, 13 եւն: Ընդհանրապէս այս համեմատութեան մէջ ասորի բնագրաց ընթերցումներն դառն ենք: Վասն զի երկու գրքին հոյ թարգմանութիւնքն ալ այս տեղերէ համապատասխան չեն մնա- ցած: որոն միայ յայտնի խոսքի:

* «Զիշատկարան» ըսող մենք յանցոյցած ենք:
* 840 վերջ՝ էջ 102:
* 840 նախ. 71 x 60 cm, 100 gr, p. 110, n. 7 եւն:

աւանդութեան չհակառակելու համար, ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք: Եւրոպէս քանի մ'այլ մասաբութեան արժանի էնտերուն վրայ այլուր պիտի խոսիք աւելի:

Գալով այժմ բուն խնդրին՝ ամենեւին չի կրնար ուրաջուիլ որ «վարդապետութեան Աւազակցոյ խմբակները, զաւլ ծանօթ է Ազգէի՝ ինչպէս նաեւ Ազգէի պատմութեան, ասորական այն նշանաւոր զբոսցիկ՝ որուն բուն աղբիւրն եւ յետոյ աւանդութեան է Լաւրաբնայի անուանի կողմ գործըր կամ Արգարու թուղթը: Այս միայն բաւական է ցուցնելու որ կանոնաց հաւաքելը կարգապահ է Արգարու զբոսցիկ՝ կամ անոր հնազոյն խմբակներ-թեանը՝ զոր գիտնականը «Եդեսական Արձանագիւղը՝ կ'անուանեն, եւ կամ գտնէ՝ որ ճշդագոյն եւս կ'երեւայ, անոր նորադոյն խմբակներէն» որ է այժմու Լաւրաբնայի գրութիւնը: Թե այս վերջինն է մեր կանոնաց հաւաքելին տեսածն եւ ոչ թէ հնազոյնը, կը հետազոտենք անկէ որ մեր կանոնաց հաւաքածոյն մէջ թէ Ազգէի եւ թէ մասնաւոր Ազգէի զբոսցիկներ Լաւրաբնայի պատմած-ներէն աւելի ընդարձակուած ու զարգացած են, որ նշան է յետագայ ժամանակի մէջ զբոսցիկ առած կերպարանափոխութեանց երազակութեանց:

Նաեւ Ազգէի նկատմամբ Լաւրաբնա միայն կ'ընդունի որ Առհայ եւ իւր շրջակայքն եւ ընդ-հանրապէս Միջագետք աշակերտեց եւ մեռաւ յԱռհայ. բայց ի Առհայ՝ յանուանելը յիշուի միայն խառն, իսկ «Ասորեստան, իրեն աշակերտաց մե-ռաք միայն ջարդուած կ'ըստի: «Վարդապետու-թիւն Աւաքելաց, Լաւրաբնայի այս պատմութիւնն ընդհանրուն ճշգիւ աւանդած է, թէ եւս յայնմ տեսնուած չէ յիշած զխառն, եւ զԱսորեստան ոչ թէ Ազգէի, այլ Ազգէի գործունէութեան շրջանին վերագրած է: Բայց իրեն աւանդութիւնն Լաւրաբնայն կրտսեր է, այնու որ Ազգէի գոր-ծունէութեան շրջանն աւելի ընդարձակուած է, վասն զի Արարիւ, Հիւսիս եւ Հարաւ եւ ասոնց շրջակայ տեղերն ալ Ազգէի գործունէութեան ասպարէզ եղած են, զոր գեւա չի գիտեր Լա-ւրաբնա:

Սակայն ամենէն որով որ տեսնենք այն երեւոյթը Ազգէի պատմութեան մէջ, վասն զի այս վերջնայ գործունէութեան շրջանին վերագրուած են հետաւորագոյն վայրեր: Լաւրաբնա միայն կ'ըսէ: որ Ազգէ «Եդեսափորքն եւ խորաբնադակն՝ եր թագաւորին, աշակերտ Ազգէի եւ յարժոյ, եւ թէ իրմ կառավարութեանց առկայ ելլէր Միջա-գիտաց եւ թէ յԱռհայ մեռաւ մարտիրոսութեամբ: «Վարդապետութիւն Աւաքելաց, այս ամենն առած է Լաւրաբնայէն, — «Եդեսափորքն՝ նաեւ բաւ առ բաւ, — ասկայ Լաւրաբնայի այս պարզ պատ-մութիւնն արդէն շատ փոփոխուած եւ կրտսերագոյն աւանդութեան գարձած է մեր ասորւոյն քով, որուն համեմատ Ազգէ ոչ միայն Պարսկաստանն ու Ասորեստան, Հայոց աշխարհն ու Մարաստան ջարդուած է, այլ նաեւ ի խառնաստան, Գեղք, միջեւ Ենդգիլ ասհմաններն եւ վերջապէս մինչեւ

Գոգ ու Մարգոգ եւ անոնց շրջակայքն, ճշգիւ ինչ-պէս կը գտնենք յետագայ ասորի մասնագետաց քով պատմած Ազգէի եւ Մարտի նկատմանը: Այս աւանդութիւնն՝ ինչպէս ամեն մարդ կրնայ տեսնել, Ազգէի եւ Ազգէի նախնական զբոսցիկ՝ զոր կը գտնենք Լաւրաբնայի քով, աւելի ընդար-ձակուածն ուստի եւ աւելի կրտսերագոյն զարգա-ցումն է, որով Լաւրաբնայի գործքն աւելի կրտսեր պէտք է որ բլլայ մեր գրութիւնը:

Նոյնաշա հակառական երեւոյթն պիտի բլլայ ընթերցողք մեր այս կարծիքն, այնու որ վերն աշ-ցուցցիկն որ Լաւրաբնա գործածած է այս «կարգք եւ օրէնք» կոչուած կանոնները: Ասոր միկնութեան համար ըսենք որ ամէն ընդիւրջ կ'ընդունին՝ որ Լաւրաբնայի գործքն երկու խմբակներէնաց առ-գիւնք է: Արգարու զբոսցիկն նկատմամբ կային նաեւ նաբար «Եդեսական Արձանագիւղը» (Acta Edes-ensia), զորոք տեսած է Եսէրիսո: այս գրութիւնն Գրգարու վերջին կրտսեր ասորի մը կերպարանափո-րուա եւ ստեղծեց այժմու Լաւրաբնայի անուամբ գրութիւնը: Արգ մնը ցուցցցիկն ցոյս վայր որ մեր կանոնաց մէկ մասն արդեամբ հնազոյն ժա-մանակներէն է, եւ թէ մէկ կողմանէ մեր կանոն-ներն արդէն ծանօթ էին այն ասորւոյն որ «Եդե-սական Արձանագիւղը», փոխեց եւ յօրինեց զԱ-րգարուն, եւ միւս կողմանէ մեր այժմու «Վարգ-Առաք» գրութեան մէջ կան կտորներ որ աւելի կրտսեր են զան նոյն իսկ Լաւրաբնան, այսպէս Ազգէի եւ Ազգէի կտորները եւս: Ինչպէս նաեւ որ կանոնաց հաւաքած հոսթիւն ըսնին, վասն զի հնազոյն ժամանակի կանոնաց քով կը գտնենք բոլորովին նորագոյններ: Այլ մնայ ուրեմն ընդունիլ որ ինչպէս Լաւրաբնա, նոյնպէս նաեւ այս ասորի «Վարգ-Առաք» գրութիւնն երկու խմբակու-թիւն ունեցած է: Կանոնները կամ ճիշդ եւս ասոնց նախնականն անշուշա ամբողջ մը կը կազ-մէին՝ թերեւս Լաւրաբնա ներածութեամբ եւ նոյն-պէս համառօտ վերջաբանով մը: Այս առաջին խմբակութիւնն է որ Լաւրաբնայի վերջին հեղե-նակը տեսած է, եւ այս նախնականին կը հայնի մեր վերը յիշած կոմաններն ու ակնարկութիւնքն որ կը գտնուին Արգարու թղթին մէջ: Արգարու զբոսցիկն որ այժմու մէկ ասորեւ ժամանակէն թիւ մ'եղան ուրիշ ասորի մ'ալ կերպարանափոխ ըրաւ յիշեալ նախնական կանոնները նոր կտորներ տեղ-ցնելով, հինքն ըստ իրեն ժամանակին օտարու-թեան եւ բարեկարգութեան ուղղելով, շատ մը նորագոյն վիճիւնք՝ ի մասնաւորի Ղաւոգիկնայ ժողովն կանոններն աւելնելով իւր հաւաքածոյն մէջ, եւ այսպէս եւաւ այժմու «Վարգ-Առաք» որուն այս երկրորդ խմբակութիւնն կրտսեր է Լաւրաբնայէն:

Տեսնոյնք որ այս վերջին խմբակութեան

¹ Այսպէս՝ Եդեսա Գամաղիքի, Մարես Սոլոմոն, Բար-Հերբէտ եւն. (տես Ass. B. O. IV, p. 15, 16 եւն): Մարտի ընդարձակ Գամաղիքին մ'ալ որուն պիտի տար-բերենք միւս է Լաւրաբնա, 1890. Կ. Bedjan, Acta Martyrum et Sanctorum, Paris. 1890. I, pp. 44-95 (ԹԻ ԳԵԼԻԿ, ասորեկէն):

² Յես Tixeront, p. 120-128 եւն: Հմտ. Zur Abgar Sage, p. 10-18:

³ Յես G. Phil. p. 40, 8-59, 7 — Հայ՝ 38, 18-49, 20:

օրերը եւ ընդհանրապէս մատրիոտայ յիշատակ ե-
 րան օրերը (Բարսեղ, թուղթ ՂԳԲ, 283, էջ 186),
 իսկ ի Հատմ., Արքիէքի եւ Սպանիայ աման օր. Պշ.
 եւ Ուրբաթը իբրեւ պահօր օր կը յիշէ նաեւ Ա-
 ղոտաթիւնը (թ. 86 ad Casul.) եւն: Այս ժամա-
 թուութիւնն կը ստանաւ որ Արքիէք Տնութեան
 Համմատն է, երբ Պշ. եւ Ուրբաթը օրերը պաշտօն
 ի հրամայէ կատարել: Հայ խնդարիչը գուրջ
 թողցածն էր պաշտան, եւ դրան՝ երկու կահոնին
 մէջն ալ՝ միայն դառնող, վառն զի իր ժամանակն
 սեղաշու խափանուած էր նոյն օրերը պաշտան կա-
 տարելն: Հայ կանոնագրող մէկ անգամ ալ այնպիսի
 թէնէ ոչ լայն վաճարակն՝ կարգադրութիւններ,
 որ ճիշդ հակառակը կը պատուիրեն: Այսպէս Ե-
 փրիսայն անուանը Ը կանոնը (կանոնագր. ԳԻԸ)
 կը պատուիրէր “եւ տէրութեան պատարագը կեր-
 ակէ եւ յայլ անուրիստարար կատարողներ, իսկ
 ի տէրութեան եւ յորբիւն” ոչ, Մանկապետնայ
 անուանը է կանոնը (կանոնագր. ՌՃՍԸ) կը գրէ.
 “եւ որ շորերբարթեան եւ յորբարթն մարտիրոս-
 սոյ յիշատակ տանէ եւ տան զենմամբ, մեղք են
 նման” եւ այս վերջին սովորութիւն յետոյ տիրող
 եղաւ. ոչ միայն այլ, այլ եւ ուրիշ արեւելեան եկե-
 ղեցեաց մէջ, այնպէս որ շորերբարթի եւ Ուրբաթ
 իբրեւ լոկ պահօր օրեր կը յիշեն բազմաթիւ քրե-
 թիւններ¹ իսկ Արքիէք Տնութեան արեւն Նշուիրայ
 300ին Ժողովն իւր ԹՁ կանոնին մէջ որոշէ շորե-
 բարթի օրան տեղ Շաբաթ օրը պահէն² Այս
 սովորութիւնն այնուհետեւ ընդհանուր եղաւ
 ՄԱԹԻՄԱՍԱՆ մէջ, մինչ Մարտեկը մնաց եւ ցայսօր
 ի գործութեան եւ շորերբարթի պահելն, մինչդեռ
 Շաբաթ օրերը պահէ բունը ազգիւրեւ է, ինչ-
 պէս վերն տալիք ունեցողք յիշեն³

Այստեղ պետք էին մտնել յիշխու ուրիշ յիշատակութիւն մ'ալ որ Եպիփանու անունը կը կրէ: Եպիփանու անունը կրող ծառերու համարում մը կայ՝ որուն շատ մասերն անշուշտ հին են, բայց մեծ մաս մ'ալ ներմուծուած ու փոփոխուած բնութայն են: Այս անպիտան հաւաքութիւն ընկն ու հետագայում թէ ո՛ր ո՛ր անիջ հերկումը, մեր ծրարքերն դուրս է. միայն կ'ըսենք որ ասանց գտնէ մեծադուր մասն ստուգելի թարգմանութիւն է՝ որպիսի կ'երեւայ՝ յոյսարեւն, եւ թէ հետաքրքրական է իրեն ըզմայտանք Բաղաշամի զուգահեռուն պատմութեանը: Արդ՝ այս ծառերուն երկրորդ խէն եւ խլ թուականը կը կրեն,⁶ եւ ասանց խէ՝ «Երանելիքն» Եպիփանու Բաղաշա զայստեսն շարժուի:

որոյդ ի գտնա առաքելոց», վերնագիրը կը կրէ, իսկ ի՞նչ շարժումներով ինչ է Եստի մէջ մեր կամայինը ներմուծելու կարծի կ'ունենայ ի Համաժողովով յառաջ կը բերենք այս ճառին սկզբան մասին, որ մեր նիւթովը հետ կապ ունին։ «Եւ ի կուստարեւ առաջին Պննտումստեկը» էին անձեռնարկն միտարն ի միտարն... յիշեալը Հնգրդին որբոյ... զի յամայնայն լեզու փառա՛մատաւաններին սոսկաւորք երբորգովեմանն։ Գունդը յարգորդն ուր ջրա՛ռն եղն իրա՛նո՛թ՝ մինչեւ յօրն յայն տուր Պննտաւ կոտորեցին... ոչ եւս եր փառաւանանով ինչ լեալ Առա՛նովը ի բերանդ եւեմանով եւ զ'որքոց եւ լե՛զուո՛ց... Եւ նոյն պահելով զանգամանիկ շնորհք եւ զպարգևն ողորմութեան Աստուծոյ, աւետաւրանին քարոզութեամբն եւ հաստատելով սուրբ երբորգովեմանն եւ մկրտութեամբ առաքանին, եւ հաղորդութեամբն մարմնով եւ արեան որդւոյն Աստուծոյ լուսաւորեցին զամենայն հասարակցեալս Երկրոսոյ...» (Ճառ. ԽԼ.) «Եւ ի գալ միւս առաւն որ երկուշարթ ի կոշի՝ սկիզբն արար Պնտաւ տակ ջնտաւ. եղբարք, զտեսաւ իտտաւմն Առա՛նովը եւ զանհրաճեալ Հնգրդին որբոյ զաւուրն» զոր ուխտեաց մեզ Տէրն մեր եւ Աստուծո՛ւ Յիսուս յօհնէն զմեզ եւ ի համարանմոյ եւր յերկրին առաջ փառաւորապէս, կատարեալս... (— հոգի առաջարկուի զմանովը բամբիկ աշխարհքն առաւարդ եւ աշտիկարդ, որ եւ կուս երեքերթով ի օրը... եւ ապա կ'աւելցուի...) Իսկ ի չրեւիշիկ կամաւ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հնգրդին որբոյ քրէշն խնձոռ լա՛ւամանն որուն գլխաւ երեւեմբոյդ երբորք ըստ ժամանակաց մարմնով երեւեկոյ յաշխարհի Բանին Աստուծոյ, յերբորք ժամա առաւն չրեւիշիկաւ սկիզբն արարին խնձոռը, փան զի ի շորեքշարաթաւ յերբորք ժամա օրինաւորապէս յարգելին առաւարդքն. զայս յօրինեցին ի շահ եւ յօգուս հաստատեցին... զպիտ Որմեաց եւ Բարբարեկց եւ զվանձան զորն իմանալ քրէշն... Եւն. Եւն։

Այս համաժողովին յառաջ բերիլը ամբողջովն համար, Վաեն ընկերորդ Էդ տանեւ ի պայտել յիշատակ հիմունքից շին կրնար մեր աւարականներ համարելի: Բովանդակ զայնց այսպէս է, եւ եպիսկոպոսն մէջ բարձրօրէն տարրեր մեր աւարականն: Գրե տպաւանակ գաւառ է շինել ինչ կնչ բան կ'անանքի այս ետպերը, եւ թէ ինչ հիմունքի մեր հայկական:

Այս մեկնութենէն ետեւ անցնինք Յովհ. Դամասկացւոյ յիշած կտորին:

Աւելի դժուար է մեկնել այն պարագայն որ նաեւ Յովհանն Դամասկացի յԸ դարուն ի մէջ կը բերէ իբրեւ Ապրիլիոս կարգադրութիւն այնպիսի

¹ Այսպես «Մաճմառեոր թիւի Առաքելոն» (Pitra, I 361, 258, 294 եւն.) հռոմայեցի գանձող Առաքելոյ Կոթ (Hefele, I 821.) «Աղափառութիւն Ժբ Առաքելոյ» (Didache, ed. Philot. Bryennius, Const. 1893, c. VIII, p. 30.) կրնան ընդհանրացնել (Strom. VII, 12.) Կրկնութիւն Սաճի. ինչէլ. Կան. Խ, յօ, յօ, յօ (Pitra, Spieil. Solesm. IV, p. 890. եւս. 456); Կրկնութիւն Գրաման տիկն (P i t r a, Spieil. Solesm. IV, 861—487 ուր յիշուած է Ս. Հարց շատ թի խոսքերը) եւն. եւն.

² Hefele, I 166.

« Է՛նե՛ս մեր ժամանադարածի՛ք ԹԻ՛ր. 49 Գ. Միւհեւոյն
հուապոյն քէ՛ է՛ քիչ տարբերութեամբ այն ձեռագիրն, որուն
վերնագիրը կը գտնուի Եպիփանուս գործող ծանկնա՞նք՝ Վ.
Ե. Գար. Զարբ. Վարդանիսի գրութեան աճը. (Հայկական
Թարգմ. մանկանք, տպ. Վ Է՛նե՛ս. 1889, էջ 401—413)։

* 24a, 48 7, 62 658-677.

[illegible]

Թերեւս ԺԸ կանոնն որ կ'որոգելու «ի կարգի վարչատնայն մնայ» անոցն՝ որ «փոխ տայ եւ տնտես վարչեւ եւ տնտեսի եւ մեկ շունգ արհեստներն», ակնարկած եւ Ջգոսի մեկ խօսքին ընկնելով, որ նման պատուեր հը կը յիշէ գրեթով աստ՝ Լուիսիանոյ՝ թէ «Ազաւէճճ զեզե Զ-սիլիբ, մի կացուցանեի ի Տօմոս այդդ զաւարեթտ անիտիւն եւ զաւելեւ եւ մի զգեմեռեւ որ սիլիբ վարչացոտն»։ Եւ կանոնն որ վանք Տիմեւելու եւ կուսան բլլուոր վայել է, շատ նման է Ջգոսի մեկ խօսքին, (Ճուս Ջ, § Ծ.) բայց այնչաւ այս նմանութիւնը հոյ խմբագրին արգիւնդեմ եւ, վասն զի տօմոսն շունի ի յոշեալ կանոնն։ Եւսիտեան կարծեմ եւ կանոնն որ խօսքը՝ «Կատարուել տնայնայն գորդ ընթերցոյի աւետարանն իբրեւ միջի պատուական» կ'ազգ յիշեցրեմ Ջգոս ան յարգելու։ «Բանիկ՝ մը էմն բիշու-կապարարն» որ առանց Մովսիսի, միւնչեւ եկին Տափն այս վերջին կապարարնքս, զի այն աստ՝ լինէ, ջանիկ նստի ի՞ վերջ աւետարանեցաւ եւ ի ներքոյ բարձիւ-Տատատանցաւ (կիցեցաւ)։ Կանոն Ը կը պատուիրէ ջատատուն որ պահել, «քանիք եւ ինքն Տերն» որ տը րօմին (այլ) «տը տօնիկ եւ տարեկանացն» մահ ճանց զիս, կու եւ իր, գոյնը եւ Մովսիս եւ Եղիս» որ զգեցեալ էին զայս խախտողը, պահեցաւ եւ նորա զբառատուն ջատատունն որ, եւ ապա փառաւորեցան, կարծես առ որ նմանութեամբ յորինու է Ջգոս իւր «Օրինակ պահչա, ճառիկ այն մասն (Գ, § Զ), երբ պահչոյ օրինակի կը բերէ՝ բաց ի Տատատն մընել, որ «տը իւր» եւ չ, ճիշդ այս կարգաւ զՄովսիս եւ զԵղիս, եւ կը վերջացրէ նոյն Տատատն նման վերջաւորութեամբ։ — Ետնը եւ այլ այսպիսի մանր նմանութիւնք թէ եւ Տաւառական ընեն թէ արեւմտեւ տեսած ըլլայ Ջգոս մեր կանոններն, բայց որոշ Տեւեռեմութիւն Տանել չենք կրնա՞ր՝ այս նմանութեանը առաւ արդ յալալով։

Անելի որդւ կերպով կայ մը կը գտնենք մեր
ապագայն եւ ուրիշ երեք ասորի անվարճականաց
հետ, որ են վկայաբանութիւն Բարոյամէտ, Այս-
րոյն անտարածութիւն Հմանաւ եւ թուով Գաղափար, եւ
այսին մանաւանդ վերջնոյ հետ: Ասորցմէ առաջինն
այն յարգէր աւանի որ կրկնէր ցարդնել թէ կանոն-
աւորաց նախկինական անէր անտարածք երեսմութիւնն
մը՝ թէ եւ ըլլար այն շատ համաձայն եւ թէ ամե-
նային ժամանակներն արդէն պզգիսութիւն մը
մտածել էր ձեռագործ մը, այսպէս՝ ժամանակա-
կանութիւն նշանաւորման:

Բարսամյայ վկայաբանութեան վերջը կ'ըսուի թէ Բարսամյա եպիսկոպոսն էր Ուռհայի՝ Հռոմայ փաթիւնոն քահանայապետին օրերը, եւ թէ Վեպեհէ քահանայութեան շէնքունան էր Արքեղանքին, որ առայլ ընդունան էր փղտանէ, եւ վեր-

¹ *Idem*, ch. 5 (May 4, Aug. 6, 1968 — ed. Wright, p. 197.)

¹ *Id.* ¶ 6. (am. v. 47. 27 = ed. Wright, p. 28.)

p. 51.)² *အမေရိကန် နှင့် ဗမာ့ (သို့မဟုတ်) ဗမာ့-အမေရိကန်* — ed. Wright,

4. Համո. սոս. 4. Պոլ. էջ 46—47 (— ed. Wright, p. 18)՝ «Գաղանգք Մովսեսի պաշտաքով ի ժամանակի՝ միշտ ի նա ի բնան, եւ զորպանս պահօք իւրովք քառասունն քառասունն աւուրբք: . . . Ի նմանութիւն պահօցն Մովսէսիս պահօնք եղիւ» այլ չգոր. . . Եւ սորա երկուքն պահօք իւր բնանց կտառորեանս»:

Ինչն՝ Անտիգոյց Արապիոն եպիսկոպոսն, իսկ
Արապիոն՝ Հռոմէ Զեփրիանոս քահանայապետն
(— այդ ամենը ի՛նչուսովն արգելիւ Լաւրոսքս,՝ 4—)
եւ իր կէշ բանի իր քահանայապետաց յաճոքըս
թեան ցանկի միւրեւ, “Աննոս” (— Ղինոս), “որ
ընդալաւ (զհեւնապարթի թիւն) ի Սիմոնի Ամեն”, եւ
յետցա՝ թէ Սիմոն ալ ի Տեառնի միւս անաբարեւ
հետ։ Այստեղ կը գտանեք փոքրիկ ծանօթու
թիւն մը, որ մեր “Ասարգ. Աւագք.” դրուածն
հետ կապ ունի, եւ զոր կը գտնեք հոս դե՛մ
սա. դէ՛մ

ՎԿԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՍԱՆ

ՄԵԼԻՑ

n, anc. syr. doc.

[illegible]

ᐱᓄᓂ ᐸᓄᓄᓇ

உதயசுந்தரி

«Զ-Ք» երեւոյթարարը
երեւոյթարար Քիւրիւմի իշխա-
նութեան ճիշտաց, ի խ-
տաւար-Քիւրիւմ Տիէրեյ-
յաչար Լեւոնդ, որ աւ-
ելի եւ Բ-Բ-Բ-Բ (Խաչար)
մարտ, յաւար Քիւրիւմ-
ար ե կապարեան գէտա-
կաւեհի... եկել ի իշխան
ձիւրեկեան... եւ անդի-
ք ի Ժամ մեծի առաւել
իւրեկեան ամբարձա-
զեան իւր Տեւան եւ ի
վերայ գիւր մտաւան ա-
ւալեկաւոր իւրը Վերելի
նաչար Լեւոնդ թաւա-
նիւն եւ... (Կաւ. Բ)
Գաւար քիւրիւմարար ձ-
մարտ (գրեւոր) յուրե-
... (Կաւ. Բ) Լեւոնդ
տաւն յիշատակ վարձար
նաչար եւ Լեւոնդ եւ Գ-
...-...-...

Տարակից էկայ որ այս երկու Հաստատներն չափ մեղք նմանութիւն ունեն իբրտու չեմ՝ մինչեւ իսկ անոր բացառութեան ինչի՜ ինչպէս՝ «ժառանգեալ աշխարհի», այսինքն՝ յայտնեց Քրիստոս իւր անուն աշխարհի, որ «վերացեալ առ Հայր իւր փառաւորեալ», որ Թ. Կանոնի վերջաբանութիւնն է՝ «Աբ շորբ եր խղերան ամոյն» կը Հաստատեմ Հայոյն եւ Օւր, ձեռագործն ընթերցումն, ինչպէն նաեւ Տիրեւորութիւն թագաւորութեան տարին կը Հաստատեմ թէ Հայն այստեղ պահած է Հնագոյն ընթերցուման Մամողն իշտելով՝ կը Համոզուի որ Բարսեղայն Վկայաւորութեան Տիրեւորութիւն անեալ ի՛րերու վր թ կանոններն, թ էւն. էական կէտ մը կոյ ընտաղութեան, այն է ժամանակադուրսեան տարբերութիւնը:

Ինչպես վերը ինքնինք, Թիգրաթյան Լաթար-
նայի է՝ «Ազգագրատույթնան Վաստերլը» բարե-
կարգույթնան տարբերութնան հետ՝ նշանակա-
ծը նաևե ժամանակի տարբերութնանը, որ աք-
բանակը ալ գլոյթիւնն ունի այժմեան քնադարը
մէջ։ Սակայն ճիշդ այս ժամանակակիւնն է որ եր-
կու զորոյ ալ հնադինն ձեռնարք մէջ շատ աղաւ-
ադութիւն իրաւ վերելալ։ Լաթարնայի Գեներալ-
ընտրութնան ժամանակակիւնն է որ երկու զորոյ

¹ G. Phil. p. 52—53 — *2uy' 69* 50—51.

¹ See *Chen*, *supra* note 234, at 2.

գեան՝ ձեռագիրն՝ որ Զ. դարեն կ'ըլլար, տարեւ, թիւը՝ «343 իրականութեան Յունաց» կ'ընթեռնուի։ (տ՝ 82 Թ. Գ.) զոր քննիչը ռուղղոյն ըստ հայ թարգմանութեան՝ 340, որով համեմատ կ'ըլլայ Եւրոպացի Լ. Սյուրի տարեթիւը աղակալութիւն մ'առ կրածն է «Աւարդ. Աւարդ. 4» լատին գիտնի տարի ամենեւնի ընդհանր. Cur. ձեռագիրը, զոր Գիւրը-թան հրատարակելու եւ զոր լատին գիտնականը Ե. Գարեն կը գնեն, պարզապէս «յամին 39» կ'ընթեռնուի։ զոր պէտք էր ռուղղել հայուն ընթերցողութեան հաւանութեան, որ կը հաստատուի ուրիշ աստիճանագրութեան մ'առ (Cod. Add. 14, 173.) Ընդհանրապէս Գարեգեան ձեռագիրը (L) թարգմտիչն ուրիշ ընթերցողութեան ունի՝ «յամին 342» . . . որ առ 14 էր» (իկն-4) կարգաւորվ. Բար-Հերթուի մեկ կողմէն (Nomoanous, exp. V, sect. III) թեւեւ ուղղագոյն ընթերցողութեան ունի համեմատ հայոյն, բայց նաեւ լատինացագիր տեղեկութիւն մ'որ «342» որ առ 14 էր» կը գրեն։ Ղերբապէս թէ ըստ հինն է այս աստիճանային տարեթիւները կրնանք տեսնել Բարսամեայ վկայարանութեան յիշեալ տեղեկն, որ «ասք շարք եր խնդրան անոյն» պահած է, բայց բուն տարեթիւը «341» կարգաւորվ. է։ Աստիճանային այն ցուցումը կ'ըլլայ որ կարելի է թէ Լաւրաւայի եւ կանանոց նախնականին մէջ տարբերութիւն չկար ժամանակագրութեան։

Սակայն միտքներն որ Բարսամեայ վկայարանութեան հեղինակը բոլորովն ուրիշ աղբիւր մը կը յիշէ՝ «հաւատարիմ» մտաւորն, մը, որմէ գտածն կ'ընէ՝ Բերտուսի ծննդեան տարեթիւը, այն է «309» սեղանական տարին. անկէ կ'սկսի ըլլանալ «Հռոմէական» եւ Հռոմէականութեան հիւստիստոսութեան տարբերութիւնը։ Ի այս ամէնը շուրջն ո՛ր Լաւրաւայն եւ ո՛ր «Աւարդ. Աւարդ. 4» Այժմի կը թողուր այն խնդիրը թէ ի՞նչ պէտք է հասկընալ այն «հաւատարիմ» մասունքի անունը զրուծիւնը բայց պէտք էր մտածել թէ կարելի չէ որ Բարսամեայ բովանդակի այն մասն՝ որ նմանութիւն ունի «Աւարդ. Աւարդ. 4» գրութեան, անունով ըլլող այն «հաւատարիմ» մասունքին, յայտ գիպաց մէջ՝ որ շատ լատինացի է, պէտք է ըսել որ կամ երկու գրութիւնը ալ միեւնոյն աղբիւրը գործածած են, եւ կամ գոնէ որ Բարսամեայ վկայարանութեան աղբիւրն այն է, որուն հետ այսպէս կամ այնպէս կապ ունի մեր անտիկ գրութիւնը։

Երկրորդ անտիկ անվանականն՝ զոր հաս պէտք էր զանց տանել յիշեալ, է «Աւարդապետութիւն Սիմոնի Ամբի կողմանն, զոր հրատարակած է Գիւրըթան»։ Այս անվանականին վերջեր կը պատմուի թէ երբ Ներսիս Երեւելի առաւ զՊետրոս, վերջին կոչեց իւր «Անուս» (= Կրնոս) ասրականքն, եւ «արար դիւս եպիսկոպոս ի տեղի իւր ի Հռոմէ»։ Եւ զայսպիսի ասաց իրեն Հռոմէն։ Եւ գործեալ զայլ մնացեալսն՝ որ էին իւր, հրամայեցաւ Անուսի՝ ստացանիւ ասորիքի ժողովրդեանն, եւ ասէ։ Ընդ մէջ իրաւորման եւ ընդ նոյն՝ յայլ ինչ էին մէջ ընթանալուստ ասորիքի ժողովրդեանն՝ որ զի

արթնն։ իսկ իբրեւ հրաման եւս կայարն ի խաչ հաւնել զՀմանն»։ Եւն։ Այստեղ Հմանութիւնը զրուած իբրեւ վերջին մի միակ հասցիս ուրիշ բան չէ, բայց է թէ ըստայն ընդորոհականութիւն մեր աստիճան (Ա. Սյուր. Ժ) կանոնին, որ է «Աւարդեանն աստիճանքն զի մը ընթերցողի յեկեղեցւոյ ի վնայոյ բնմի այլ գիրք, բայց Հին կառկաւորն եւ Սարգաւորն, եւ Անտարսն եւ Գործք աստիճանութեանց նոյնոյն»։

Աւարդը չէ այս տեղ յիշատակել որ ճիշդ այս Լ. կանոնն ի վկայութիւն կալած է Գիւրաւորիս՝ որ մեզած է 387ին իբրեւ եպիսկոպոս Բրիտանայի, եւ որ ուղած է Եպիսկոպոս Հերետիկոսին վրայ գրածին նման գործք ալ յայտարարել լատինական ժողովրդի մէջ իւր «Գիրք մասն Հերետիկոսութեան» մասունքին, որ ասկայն աննշանակ է եւ պիտիմտու զարծեալն համեմատականութեամբ։ Ազգ. Փիս լատարիս Հերետիկոսին վրայ գրեցին մէջ իբրեւ 2Ը կը գնեն Մանգրեականները կորուստը եւ յիշելով թէ ըստ պատմող արեւն այսպիսի գրութիւնները կը կարգան, կը յաւելուէ՞ «մասն այսորիկ կորեւնի Առաքելուն եւ յայնորդ նոյն» զի մ'ալ ինչ ընթերցող ի կամ ռուղղել է ինչեցաւ, բայց Օրէնտ եւ Մորթորեոս եւ Անտարսն եւ Գործք Առաքելոյ, եւ ԺԳ թուղթը Պաւղոսի, եւ այլ եւս եւ թէ, Պետրոսի՝ Բ, Յովհաննէ՝ Գ, մի՞ Եւսեպոսի՝ Բ, եւ այս եւ թանեքին կցեալ են ի Գործն Առաքելոյ, Նմանութիւնը շատ անգամն է. բայց անընդունաւ ի մնայ մէջ թէ մարկոսի Փիլատարիս սեանք ըլլող այս ասորի կանոնը։ — Անցողակի յիշեցն որ անկանական գրքեր կարգաւորւ աղգեւը յաման կը յիշեն եկեղեցական մասնականները։ Այսպիսի ընդ թերցումն աղբիւրն Ղաւարիկէի ժողովն.՝ նաեւ «Սահմ. Աւարդ. 4» եւ Եւսեպոսի Առաքելական կանոնը կը հրամայեն արտաքսել այնպիսին՝ որ այս կարգի գրքեր կը տարածեն։ — Այս մէջ անկեալն ետքը գտանեալ երբորդ աստիճան, եւ այն երկու գրութեանց ի մասնական, զորոնք միայն հայերեն լեզուով աստիճանն ունինք եւ որոնց վրայ կ'արժէ քնն. մ'եկար խաղիւ։

(Ըրարանութիւն.)

Հ Թ. Զ.

ՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

ՄԱՐԿՈՍԻ ԳՐԱԲԻՆ — ՏԱՍԳԵՆԵՑ ԿՐՈՆԸ

Միայն քարաբերդին հիւսիսային-արեւելեան կողմը կ'ընտրուի ընտանգութիւն մը կայ՝ կրային ուղղորդ ժայռերէ, որուն արեւելեան ծայրը գեղի է հարաւ, միտեով՝ Աւարդայ լեռանց շղթայն կը

¹ Այս կողմէն ի մէջ կը բերէ Գիւրթան (Cur. p. 170), որ զայն ասած է Գարեգեանն (Fabrieus, Cod. Apoc. N. Test. p. 749.)

² Migne, Patrologiae cursus. Ser. lat. XII, p. 1199. S. Philastrii liber de Haeresibus. LXXXVIII: A-poeryphi.)

³ Կան. Երթ. եւ Գ. (Hefele, I, 774 հ. 1.)

⁴ Հմտ. H. e. f. 1818, 826. P. i. r. a. I, 584 հ. 1.